

STIGMA AND STIGMATIZATION IN THE SOCIETY

Georgi V. Kolev

ABSTRACT: The stigmatization is a strong public disapproval, based or encoded in external features; Condemnation, sharp condemnation, because of some not so significant characteristic (of different nature - cultural, physical, intellectual, etc.) that makes a person unwilling to communicate. Every social actor is stigmatized, stigmatized when he breaks between what he must be - a "virtual social identity" - and what he actually represents - an "up-to-date social identity". The stigmatized people have (at least in the opinion of others) some attribute or feature that determines their social identity devalued in a certain social context.

KEY WORDS: Stigma, stigmatization, label, stereotyping, social rejection, social status, discretion, types of stigmata

Изследването е финансирано по вътрешноуниверситетски проект № РД-08-131/07.02.2018 г. на Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“.

От гръцки ез. думата „стигма“ – **στίγμα** - означава знак, клеймо, петно, бележка. За разлика от тази дума, думата „стигматизация“ означава окачване върху чотделен човек, общност или група на определени социални етикети. В този смисъл стигматизирането е асоциация на някакво качество /обикновено отрицателно/ с думата. Стигмата е неразделна част от много стереотипи.

Стигматизирането е силно обществено неодобрение, базирано или кодирано във външни белези; Заклеймяване, остро осъждане, заради някаква не толкова значителна характеристика (от различно естество - културно, физическо, интелектуално и т.н.), която прави даден човек нежелан за общуване.

В социологията терминът „стигма“ е въведен от Ървинг Гофман, който през 1963 година публикува книгата си „Стигма: бележки за увредената идентичност“ [13]. Според Гофман клеймото или стигмата представлява силно дискредитиращо човекът качество, което поражда възприемането му като различен, опетнен, незначителен и дори като „ненапълно човек“ [13]. Всеки социален актьор бива заклеяван, стигматизиран, когато се получава разрыв между това, което той трябва да бъде – „виртуална социална идентичност“, и това, което той представлява в действителност – „актуална социална идентичност“. С помощта на понятието „стигма“ Гофман разглежда драматургизираните взаимодействия между нормалните и заклеямените хора [14]. Природата на такова взаимодействие зависи от това към коя от двете категории принадлежи човек – дискредитирана или дискредитираща [1].

Когато става въпрос за дискредитиран от стигмата социален актьор Гофман смята, че различията са известни на всички членове на аудиторията (и/или социалната група) или са очевидни за тях. За него основният проблем, определен с термините на драматургическия подход на Гофман, е „контрола върху психологическото напрежение, възникващо поради това, че на обкръжаващите им е известна неговата разлика от тях“ [1].

Има състояния, които биха могли да се превърнат в стигма, т.е. в дискредитираща характеристика – става дума за случаите, при които на членовете на социалната група не е известно съществуването на различие и то не се усеща от тях. Например, при децата, възпитавани в институции. Тук драматичният въпрос е в това, как да се контролира и управлява тази информация по начин, по който невидимия проблем или трудност (институционалното възпитание) по възможност да останат неизвестни за членовете на социалните групи, в които участва притежателят на потенциално дискредитиращата

характеристика, за да не бъде стигматизиран и съответно дискриминиран. С други думи, подготвено ли е детето, напускайки институцията, да прикрие съвета „институционалност“ ако тя заплашва да се превърне в източник на стигматизация, дистанциране, маргинализация и социално изключване. Или дали е в състояние да се бори с нея, ако процесът на стигматизация вече е факт. Това зависи в много голяма степен от дефицитите в подготовката му за живот извън институцията – колкото по-малки са те, толкова по-лесно ще може да се справи.

Изследванията върху стигмата продължават и след Гофман. В по-новите дефиниции акцентът се пренася върху контекстуалния и динамичен характер на стигмата, а тя се смята за значимо социално явление, което е неразривно свързано с „ценността на приписваната под различни форми социална идентичност“. Това е социална конструкция, която се определя поне от две основни съставни части:

(1) видимост на разликите, основани върху някаква характерно качество или също „специфичен белег“ и

(2) произтичащата отгук девалвация на индивида, притежаващ този специфичен белег [10].

Джонс и неговите колеги дефинират понятието „стигма“ по подобен на Гофман начин: „качество, което определя индивидът като девиант, несъвършен, ограничен, негоден или нежелан от каквато и да е друга гледна точка“ [16]¹. Такъв негативен атрибут се натрапва на набелязания човек и той може да определя неговата социална идентичност, като изтласква на заден план всички други негови черти, така че той започва да се възприема през призмата на този недостатък. Джонс и колегите му [16] отбелязват, че „процесът на стигматизиране е релационен... Чертата, разглеждана от един човек като дискредитираща или свидетелстваща за девиация, може да бъде призната от друг човек за безвредна и предизвикваща чудатост“².

Според други автори „стигматизираните хора притежават (поне в мнението на другите) някакъв атрибут или някаква черта, които определят социалната им идентичност, девалвирана в някакъв определен социален контекст [8]. Хебъл и Клек смятат, че има аспекти и/или елементи на естественото и изкуственото физическо обкръжение, които могат да улесняват процеса на стигматизация. Това означава, че социалния контекст и физическото обкръжение могат да играят основна роля и да имат основно влияние и значение върху това, дали определена черта на индивида ще се превърне в стигматизируема или не [15]. Самият факт, че домовете за деца често се намират в отдалечени или извън поголемите населени места – наличие на условия за географско и социално изключване, силно стесняват възможностите (по смисъла на Амартия Сен) [2] на децата за адекватна и ефективна подготовка за живот извън институцията, което е сериозна предпоставка за тяхната „податливост“ на стигматизация и социално изключване.

Това, което бе казано до тук напомня, че често понятието „стигма“ се свързва – без да е идентично – с други негативно оценявани лични и социални черти, т.е. то е близко до такива понятия като понятията „маргиналност“ и/или „девиация“. Например Арчър дефинира девиацията³ като „поведение или черта, за които се смята, че неизбежно означават нежелано отклонение от мнимите стандарти“ [5]⁴, а Фребъл определя маргиналността като „принадлежност към социална група, която е статистически нетипична и силно белязана“

¹; цитатът е по Nelson, T. D. (2002) *The Psychology of Prejudice*. Allyn and Bacon, London

²; цитат по Dovidio, J. F., B. Major, J. Crocker. (2000) *Stigma: Introduction and Overview*. In: Heatherton, T. F., R. E. Kleck, M. R. Hebel, J. G. Hull. (eds) *The Social Psychology of Stigma*. Guilford Publications, New York, p.4.

³ Въпросите за девиацията макар и в известна степен да са близки до разглежданата от нас тук проблематика, все пак са извън предмета на тази работа. Само ще споменем, че редица български социолози са изследвали проблемите на девиацията и девиантните субекти. Виж например: Гълъбов 1997: 37-46; Златанова 1998; 1995; Мангарова 2000 и др.

⁴ Цитатът е по: Dovidio, J. F., B. Major, J. Crocker. (2000) *Stigma: Introduction and Overview*. In: Heatherton, T. F., R. E. Kleck, M. R. Hebel, J. G. Hull. (eds) *The Social Psychology of Stigma*. Guilford Publications, New York, с. 4.

[12]⁵. Така стигматизираният човек, подобно на девианта и/или на маргинала⁶, се признава за някой, който се отклонява от нормативните очаквания. Ясно е обаче, че хората могат да се разглеждат като девианти или като маргинали, както поради нетипични позитивни черти (например богатство), така и поради нетипични негативни черти, докато стигматизираните винаги са лица с нежелани черти. Нещо повече, дори ако девиацията се свързва с определена негативна черта, то не е задължително тя да води след себе си стигматизация. Стигмата е нещо повече отколкото перцепцията на девиацията [10]. И още, при девиацията е задължителен дебатът за социалната норма и патология, докато при стигматизацията това е възможно, но не и задължително.

Вече споменахме, макар и накратко, за проблема с предразсъдъците. Концепцията и понятието за стигма също са свързани с тях – човекът със стигма почти винаги е обект на предразсъдъци. „Предразсъдъкът“ обикновено се дефинира като някакво негативно отношение. Има изследователи, според които *всяко негативно отношение* спрямо даден човек или група означава предразсъдък [6]. Други автори смятат, че предразсъдъчното отношение е погрешна сила или прекалено обобщение [10]. Едно от най-известните определения на предразсъдъка е на Олпорт, според когото предразсъдъкът е „антипатия, основана върху погрешно или закостеняло обобщение. То може да се чувства или изразява. Може да се отнася за дадена група като цяло или за даден индивид, представител на тази група” [4]. От своя страна Бригъм дефинира предразсъдъкът като негативно отношение, което (на основата на различни критерии) се признава от външен наблюдател за необосновано [7]⁷. Същевременно Д. Джонс смята, че този термин трябва да се отнесе към „погрешно приписвана групова черта (стереотип) на отделен член на тази група независимо от (1) сполучливостта на груповия стереотип и (2) възможността да се отнесе груповата черта към дадения индивид” [16]⁸. Независимо, че стигматизацията съдържа в себе си споменатите елементи на предразсъдъка, стигмата си остава по-широко обхванат термин.

Стигматизацията е социален процес. В *Conceptualizing Stigma* Линк и Фелам препоръчват едно по-широко разглеждане и използване на стигматизацията като многоетапен процес, в който са вградени *едновременните изяви на редица взаимосвързани елементи*. Става дума за:

- етикетирание (идентификация и наименоване на някои важни социални различия),
- стереотипизация (свързване на социалните разлики със стереотипите),
- разделяне (или отделяне на „нас” от „другите” на основата на създадени стереотипи и/или увеличаване на социалната дистанция)
- загуба на социален статус, дискриминация (усещани от етикетирания индивид) [7].

Освен това авторите смятат, че стигматизацията съдържа някакъв вид власт на една група хора над друга [7]. Отделните етапи на процеса стигматизация се характеризират със следното.

Етикетирание. Това е процес на сепарирание и наименоване на една или повече социално значими разлики. В етикети могат да се превръщат само такива черти или характеристики на индивидите и/или групите, които са *социално значими* – например цвят на кожата, сексуални предпочитания, видимо физическо увреждане или психично заболяване, отсъствието на родители, институционално възпитание и др. Социалното значение, което се придава на отделните черти, се различава в зависимост от мястото и времето. И още, етикетът – смятат Линк и Фелам – не е просто някаква характеристика на индивида. Тя му се *приписва* и нейната *значимост* е социално конструирана и остава отворен въпрос. Изследователите дават примери с цвета на кожата – между белия и черния

⁵Цитатът е по: Dovidio, J. F., В. Major, J. Crocker. (2000) Stigma: Introduction and Overview. In: Heatherton, T. F., R. E. Kleck, M. R. Hebl, J. G. Hull. (eds) *The Social Psychology of Stigma*. Guilford Publications, New York, с. 4.

⁶ На различни аспекти на проблема за маргинализацията също са посветени множество български изследвания. Виж напр. Атанасов и кол. 1994; Минев и кол. 1995; Ракаджийска 1998: 73-82; Тодоров 1992: 3-11 и др.

⁷, Цитатът по: Dovidio, J. F., В. Major, J. Crocker 2000: 5.

⁸. Цитатът по: Dovidio, J. F., В. Major, J. Crocker 2000: 5-6.

цвят съществуват различни междинни нюанси; със схващанията за здраве – липсват ясно изразени граници между здраве и психична болест [17, с.367-368]. Ето защо различни етикети като „черен”, „психично болен”, „сирак” и др., без да се споменават такива исторически обусловени етикети като „магьосница”, не са просто някаква черта, а – поне до известна степен – продукт на някакъв социален процес [17, с.368]. Етикетите, приписвани на същите тези социални групи могат да се различават по своя емоционален заряд – някои са повече или по-малко политически коректни, например „ползвател на психиатрично заведение”, „израсъл в дом за сираци”, „клиент”, „пациент”, или „психично болен”, а други са обидни, например „откачен”.

Стереотипизация. Това е вторият компонент в концептуализацията на стигмата на Линк и Фелам. Според тях стереотипизацията се извършва, когато етикетиранията различия се свързват със стереотипи. Този аспект на стигматизирането е подчертан още в работата на Гофман върху стигмата и е в центъра на концептуализацията на стигмата и до днес. Стереотипът и стереотипизацията са вероятно най-добре описаните и изследвани феномени на социалното заклеймяване, основаващо се върху свързването на отграничени социални категории с негативни стереотипи. Освен това, отбелязват Линк и Фелам, този аспект на стигмата е най-характерна в психологическата литература, може би защото поставя критични въпроси от психологическо естество за мисловните процеси, които улесняват връзките между етикетите и стереотипите [17, с.368].

Без да се навлиза в многобройните дискусии за стереотипите – техния генезис, същност, характеристики, функции⁹ – те могат да се определят като специфичен вид познавателни репрезентации на социалните групи, по-рядко на отделни индивиди, които се характеризират с: прекомерно опростяване (бедност на съдържанието), силно афективно оцветяване, прекомерна генерализация („всички са еднакви”), както и относителна трайност (слаба податливост на промени). Най-новите изследователски насоки разглеждат стереотипите като видове познавателни схеми, като „социални конструкти”, „обобщения”, „генерализации”, с помощта на които се обработва социалната информация [3, 136-140]. Стереотипите могат да се разглеждат и като вид процедури, с които се облекчава изпълнението на сложни познавателни задачи [3, 136-140]. Те създават хипотетични съждения, по които може да се търси информация за потвърждение. Например стереотипът за децата от домовете се състои от обикновените мнения за тяхната неприспособимост към живота в обществото, по-ниска интелигентност, склонност към престъпления и др. Често се наблюдава отдалечаване от оценяване на процеса на стереотипизация и той се разглежда като проява на някаква закостенялост на мисленето или направо като морален недъг. Понякога се смята, че автоматичния процес на категоризация е вграден в нашия начин на възприемане на света и играе важна роля при преработката на информацията.

Разделяне на „нас” от „другите”. Това е следващия етап, или компонент в схемата на Линк и Фелам, в процеса на стигматизация [17, с.370]. Появата и трайното съществуване на негативен стереотип, отнасящ се за някаква категория лица – в посочения случай до децата от домовете, е важна предпоставка за признаването им за различни, отличаващи се от останалите. Тази обозначаваема различност не е повърхностна, а е определяща за тяхната социална идентичност – според терминологията на Гофман те са с „развалена идентичност” (*spoiled identity*), което може да се манифестира например в езика, като децата от домовете се наричат с различни обидни епитети. Така възприемани, те се разглеждат като фундаментално различни, като същността му е в имплицитното убеждение, че той не е напълно човек [13] – това особено често може да се види при децата от ромски и турски произход.

⁹По този въпрос могат да се видят множество разработки. Например Nelson2002; Липпман, У. (2004) *Общественное мнение*. Институт Фонда „Общественное мнение”, М. // Ташфел А., Дж. Форгас (1990) Социалната категоризация - познавателни способности, ценности и групи. В: Е. Годорова (ред.) *Група и личността в социалната психология: 14 западно-европейски учени*. Изд. „Наука и Изкуство”, С. и др.

Тези явления, успоредно с въздействащите социални неравенствас, подготвят почвата за *социално отхвърляне, изключване и дискриминация*. Има автори, работещи с понятието „стигма”, които не вземат предвид този елемент и/или не говорят директно за него. Знае се, че дискриминацията е различно отношение и третиране на отделни индивиди, основано върху някакъв принцип, признак и/или групова принадлежност. Дискриминацията е изборително, необосновано, негативно поведение към членовете на стереотипизирана група [11]. Под влияние на антидискриминационното законодателство, през последните години пряката дискриминация спрямо членове на отделни социални групи се наблюдава значително по-рядко, за сметка на непряката. Изследователите на дискриминацията и стигматизацията обръщат внимание на факта, че дискриминацията често може да има т.нар. структурен характер и не е задължително, както се случва в действителност, да се проявява чрез открита враждебност или нежелание. С понятието „структурна дискриминация” се означават различни институционални форми на създаване или задълбочаване на неравенствата между социалните групи, например чрез неравномерна дистрибуция на финансови средства или чрез някои правни регулации, например ограничаващи по несправедлив начин гражданските права на децата от домовете по време на техния престой в тях¹⁰.

Загуба на социален статус. Загубата на социален статус, дискриминацията и маргинализацията на заклеймените лица, е допълнение към процеса. Според Линк и Фелам почти непосредствено следствие от успешното отрицателно етикетирание и стереотипизация, е общото намаляване на позициите на човека в статусната йерархия. Човекът е свързан с нежелани характеристики, които намаляват неговия статус в очите на стигматизиращия. Онова, което е важно да се отбележи е заключението, че един девалвиран в дадено общество статус може да доведе до много конкретни форми на неравенство в контекста на социалното взаимодействие в рамките на малките групи [17, с.371].

По-ниската позиция в статусната йерархия може и най-често оказва влияние и върху шансовете на човека за успех – това особено ясно се вижда в биографичните траектории на децата, напускащи домовете. Тук не е необходимо преразглеждане на етикетирането и стереотипизирането, за да се достигне до идеята за понижаване на статуса, защото тази ниска позиция става основа за дискриминация. Напирмнер един по-нисък статус би могъл да направи човекът по-малко привлекателен за общуване, да не бъде особено желан да се включва в дейностите на общността или в бизнес начинания, които изискват партньори, притежаващи достъп до политическото влияние на местните политици. Така по-ниската позиция в статусната йерархия може да предизвика каскада от отрицателни последици за всички възможности на индивида, с други думи загубата на статус и статусни позиции се превръща в източник на дискриминация (Link, Phelan 2001: 372).

Наскоро Линк и неговите колеги [17] допълниха концепцията с още един елемент – **емоционални реакции**. Става дума както за тези, които влизат в ролята на стигматизиращи (например гняв, яд, страх, съжаление), така и за тези, които биват стигматизирани (например объркване, срам, страх, гняв). Линк и студенти се аргументират с това, че вземането предвид на този фактор е необходимо за разбирането на поведението на членовете на двете групи (пак там).

Линк и Фелам подчертават, че някаква категория лица може да бъде успешно стигматизирана само тогава, когато друга група лица притежава *власт* над нея – социална, икономическа или политическа. Например децата в домовете могат по някакъв начин да етикетират своите възпитатели, разглеждайки ги по стереотипен начин, да избягват – доколкото това е възможно в една затворена институция – контактите с тях, да използват

¹⁰По въпросите на структурната дискриминация се работи много в сферата на психичните и умствените заболявания. Виж например: Link, B. G, J. C. Phelan (2001) Conceptualizing stigma. In: *Annual Review Sociology*, Vol. 27, pp. 363-385. // Corrigan, P. W., F. E. Markowitz, A. C. (2004) Watson Structural Levels of Mental Illness Stigma and Discrimination. In: *Schizophrenia Bulletin*, Vol. 30 (3), pp. 481-491. // Corrigan, P. W., P. Kleinlein (2005) The Impact of Mental Illness Stigma. In: Corrigan, P. W. (ed.) *On the Stigma of Mental Illness*. Washington, DC: American Psychological Association, pp 11-44 и др.

обидни квалификации (поставяйки им прякори), да заплашват, да се шегуват, дори да се подиграват с тях, но все пак нямайки над тях никаква власт, в този контекст не може да се говори за стигматизация (пак там).

Изследване на Мил и колектив [18] и колектив върху маргинализацията и стигматизацията в здравеопазването на хора с ХИВ/СПИН в Отава и Едмонтън показва, че стигматизацията на тези хора се превръща в социална технология за контрол. На основата на интервюта и фокус групи изследователите установяват, че такива практики като избягване на контакти и остракизиране, етикетиране и отнемане на възможности, водят до социален контрол на доставчиците на здравни услуги над хората с ХИВ/СПИН. Обратното, наличието на балансираност при оповестяване, практикуването на универсални предпазни мерки, „огъването“ на правилата, пренасочването на услуги, както и намаляване на етикетирането, са стратегии за управление, оказване на съпротива и снижаване на социалния контрол. Резултатите от изследването показват спешната необходимост от интервенции за управление, оказване на съпротива и намаляване на стигматизацията. Подобни са механизмите на социален контрол и при децата в домовете – контрол, който се осъществява в и от институцията, а след напускането ѝ често от доставчиците на социални услуги и др.

С оглед на по-нататъшната ни работа се налага да се спрем накратко върху опитите да се категоризират различните **видове стигми**. Тези опити имат относително дълга история. Още Гофман различава три вида стигми и стигматизиращи черти:

1) „телесна грозота“ (физическа деформация). Това са различни физически недостатъци на тялото, например затлъстяване, видими физически увреждания, деформации на лицето и др.;

2) „пороци на характера“ (психически смущения, лоши навици). Това са индивидуални дефекти и/или недостатъци, приемани като проява на слабост на волята или пороци на характера, например психични заболявания, различни зависимости, хомосексуализъм, безработица, пребиваване в затвора, проституция и др.;

3) „групови стигми“ – свързани са със стигми на племена, раса, народност [13], [10]. Имено тук трябва да причислим и стигмите на децата от домовете.

Джонс и колектив [16]¹¹ идентифицират следните шест измерения на стигматизиращия атрибут:

1) „видимост“ (възможност за скриване) – атрибут, който се отнася до степента, в която стигматизиращата черта неизбежно се набива на очи: например обезобразяване на лицето *versus* хомосексуализъм (възможност за скриване);

2) „промени на атрибута във времето“: това измерение се свързва с възможността дадена черта с времето да става все по-видима или дали има динамичен характер – тук стигмата при деца от домовете се превръща във „видима“ ако и когато те започнат да проявяват девиантно поведение;

3) „деструктивност“ – измерение, свързано със степента, в която стигматизиращата черта (в нашия случай беден речников запас, нисък икономически статус и др.) може да нарушава протичането на интерперсоналните релации;

4) „естетика“ – става дума за субективните реакции към грозотата на тялото или негови части, предизвикани от хронични заболявания, инциденти (напр. изгаряния) и др.;

5) „произход“ на стигматизиращите черти – става дума за вродена или придобита черта, като във втория случай тя може да се свързва с различни случаи, които се отнасят и до личната отговорност за тяхното появяване. Например придобиването на характеристиката „сирак“ или „дете от социален дом“;

6) „опасност“ – измерение, свързано със заплахите, които – според мнението на другите – потенциално носи даден атрибут. И тук детето от дома се превръща в заплаха едва след прояви на девиантно поведение извън дома.

На основата на емпирични подходи за идентификация на измеренията на стигмата е установено, че основните такива са: забелязване на заплахата (опасност), видимост, възможност за контрол (произход) [9], [12].

¹¹ Цитат по: Dovidio, J. F., B. Major, J. Crocker 2000, с. 6

Според Крукър, Мейджър и Стийл най-важните измерения на стигмата от гл.т. на нагласите и схващанията на стигматизиращия и стигматизирания, са „видимост” и „възможност за контрол” [8, с.507].

Как да бъде измерена стигматизацията? Какви методи да се използват. Това са важни методологически и методически въпроси, свързани с един сложен и многоизмерен процес. Вероятно това е една от най-важните причини да няма универсална мяра за социалната стигма, а изследователите са принудени да се съсредоточават по-скоро върху отделни негови елементи [17], [20]. В изследванията на стигматизацията обикновено се използват и прилагат методи, които се взаимстват от различни науки – например социална психология, социология, психиатрия и др. Така например през 2006 г. Ван Брежел прави преглед на медицинската литература от гл.т. на използваните инструменти за оценка и измерване на стигматизацията, свързана със здравословното състояние, както и на дискриминацията на хора с ХИВ/СПИН, туберкулоза, епилепсия, психични и други заболявания. Той диференцира четири вида инструменти, използвани за оценка и измерване на стигматизацията: 1) въпросници; 2) качествени методи – тук се извършва оценка, направена на основата на качествени методи, като интервюта със заинтересовани лица, фокус-групи, дълбочинни интервюта и включено наблюдение и др.; 3) скали – това са количествени инструменти, предназначени да предоставят числови резултати, които показват сериозността или степента на измервания феномен [21].

Тези инструменти се прилагат при изследване на пет типа стигматизация:

- отношение/нагласи към болните в дадено общество/общност или специфични групи (например настойници),

- съществуване на дискриминационни и стигматизиращи практики и правни норми,
- усещане/преживяване на дискриминация от лица, които са потенциално заплашени,
- разбиране или усещане на клеймото от хора, застрашени от стигматизация,
- автостигматизация [21, с.309].

И петте типа стигматизация – съответно модифицирани – могат да бъдат открити при децата от домовете в процеса на тяхното навлизане и живот в общността извън институцията.

Линк и колегите му също представят множество подходи и методи за изследване на стигматизацията при лица с психични заболявания. Те също могат да бъдат приложени и към изследването на стигматизацията на децата от домовете. Става дума за сондажни изследвания с използване на въпросници с описания на случаи (винетка), изследователски експерименти с описание или без описание на случаи, качествени методи, основаващи се върху анализ на съдържанието, например на списания или телевизионни програми, или използващи интервюта и наблюдения на участниците в изследванията, както и обзорни изследвания на научните публикации [17].

Авторите показват и анализират конкретни примери за инструменти, чрез които са измервани различни измерения на стигматизацията и на свързаните с нея явления. Представени са, както най-старите, класически методи като скала за социалната дистанция на Богардус, оценяваща склонността към създаване на социални контакти от страна на изследваното лице с предмета на изследване, или за семантичният диференциал, служещ за оценяване на психологическите значения на различни понятия, така и скалата за мнението за психичните заболявания (Opinions About Mental Illness Scale) от началото на 60-те години на XX век и въпросникът за Отношението на обществото към психично болните (Community Attitudes Toward the Mentally III) от 1979 г. Не са пропуснати и множество съвременни инструменти за измерване на разбирането, мнението, емоционалните реакции или отношението към психично болните, насочени както към обществото като цяло, така и към отделни социални групи. Всички те, чрез съответната адаптация към проблематиката на децата от домовете, могат да се използват при изследване на стигматизацията им (пак там).

В заключение, може да се отбележи, че ако обществото иска да участва в изграждането на свят с по-малко предразсъдъци и стигматизиране, в който човешкото разнообразие и различията между хората се разглеждат като обогатяващ фактор, трябва да съдейства за изграждане на климат, в който хората да се научат да ценят, уважават и обичат себе си и другите повече, да развиват своята способност за емпатия, да проявяват интерес

едни към други, да общуват в дълбочина и да си сътрудничат, да работят екипно и солидарно като взаимно се подкрепят и помагат.

References:

1. **Ivkov, B.**, Modeli i kontseptsii za invalidnostta. Izd. „Slavena”, Varna, 2006
2. **Sen, A.**, Razvitie kak svoboda. Novoe izdatelystvo, Moskva, 2004
3. **Todorova, E.**, Realnata pomosht: Profesionalno institutsionalizirane i prakticheski aspekti na sotsialnata rabota. Izd. Albatros, Varna, 1999
4. **Allport, A.**, The Nature of Prejudice. Reading, MA: Addison-Wesley Pub. Co., 1954/1979
5. **Archer, D.**, Social Deviance. In: G. Lindzey and E. Aronson (eds.) The Handbook of Social Psychology, 3rd ed., Vol. 2. Random House, New York, 1985
6. **Ashmore, R.D.**, Prejudice: causes and cures. In: B. E. Collins (ed.) Social psychology. Massachusetts: Addison-Wesley, Reading 1970
7. **Brigham, J.**, Ethnic stereotypes. Psychological Bulletin, 76, 15-38, 1971
8. **Crocker J, Major B, Steel C.**, Social stigma. In: The Handbook of Social Psychology, 4th ed. Edited D. Gilbert, S. Fiske, G. Lindzey. McGraw-Hill, New York, 1998
9. **Deaux, K, A. Reid, K. Mizrahi, K. A. Ethier**, Parameters of social identity. Journal of Personality and Social Psychology, Vol.68(2), c. 280–291, 1995
10. **Dovidio, J. F., B. Major, J. Crocker**, (2000) Stigma: Introduction and Overview. In: Heatherton, T., F., R.E.Kleck, M.R. Hebel, J. G. Hull. (eds) The Social Psychology of Stigma. Guilford Publications, New York, pp. 1-30, 2000
11. **Dovidio, J. F., Brigham, J. C., Johnson, B. T., & Gaertner, S. L.** (1996). Stereotyping, prejudice, and discrimination: Another look. In: N. Macrae, C. Stangor, & M. Hewstone (Eds.), Stereotypes and stereotyping (pp. 276-319). Guilford, New York, 1996
12. **Frable, D.E.S.**, Dimensions of marginality: Distinctions among those who are different. In: Personality and Social Psychology Bulletin, Vol. 19(4), c. 370–380, 1993
13. **Goffman, E.**, Stigma: notes on the management of spoiled identity. Engelwood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1963
14. **Goffman, E.**, Selections from Stigma. In: The Disability Studies Reader / Ed. L. J. Davis. L.: Routledge, 1997
15. **Hebl, M.R., R.E. Kleck**, Social Consequences of Physical Disability. In: Heatherton, T. F., R. E. Kleck, M. R. Hebel, J. G. Hull. (eds) The Social Psychology of Stigma. Guilford Publications, New York, pp. 419-440, 2007
16. **Jones, E., Farina, A., Hastorf, A., Markus, H., Miller, D., & Scott, R.**, Social stigma: The psychology of marked relationships. Freeman, New York, 1984
17. **Link, B. G., L. H. Yang, J. C. Phelan, P. Y. Collins**, Measuring mental illness stigma. In: Schizophrenia Bulletin, Vol. 30 (3), c. 511-541, 2004
18. **Mill, J.E., N. Edwards, R. C. Jackson, L. MacLean, J. Chaw-Kant**, Stigmatization as a Social Control Mechanism for Persons Living with HIV and AIDS. In: Qualitative Health Research, Vol. 20 (11), pp.1469-83, 2010
19. **Nelson, T. D.**, The Psychology of Prejudice. Allyn and Bacon, London, 2002
20. **Rasinski, K. A, P. Viechnicki, C. O’Muircheartaigh**, Methods for studying stigma and mental illness. In: Corrigan, P. W. (ed.) On the stigma of mental illness. Washington, DC: American Psychological Association, pp. 45-65, 2005
21. **Van Brakel, W.H.**, Measuring health-related stigma – a literature review. Psychology, Health and Medicine, Vol. 11 (3), pp. 307-334, 2006

*Georgi Kolev
Pofessor, DSc
Konstantin Preslavsky – University of Shumen
e-mail: goshokolev@abv.bg*